

แนวคิดและแนวทางการศึกษาศิลปะ ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

โดย ศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักร วัลลิโกดม

ในฐานะนักมานุษยวิทยาารุ่นเก่าๆ ที่ศึกษาเรื่องความเป็นมนุษย์ในมิติทางสังคม-วัฒนธรรม ความคิดทางศิลปะและการสร้างงานทางศิลปะมีลักษณะเป็นสถาบัน (institution) ที่มีพัฒนาการควบคู่กันมากับความความเป็นมนุษย์ตั้งแต่สายพันธุ์ที่เรียกว่า โฮโมอีเร็คตัส วิวัฒนาการขึ้นเป็น โฮโมเซเปียน ซึ่งเห็นได้จากการสร้างรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้หินและกระดูกสัตว์ให้มีระเบียบแบบแผนและรูปร่างที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่นและเวลาในแต่ละยุคสมัย แต่ที่โดดเด่นก็คือการเขียนภาพสีของสัตว์ สิ่งของ ลวดลายบนผนังถ้ำที่เป็นแหล่งทำพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นมนุษย์นั้นความเชื่อในเรื่องธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติที่ต้องแสดงออกด้วยการประกอบพิธีกรรม นับเนื่องเป็นมิติทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ โดยมีศิลปะเป็นสิ่งที่แสดงออกในการสื่อสารระหว่างกันด้วยรูปแบบ (pattern) และความหมายเชิงสัญลักษณ์ (symbol)

ศิลปะเป็นพัฒนาการในความเป็นมนุษย์ในเรื่องความนึกคิดจินตนาการและอารมณ์ ในเรื่องความงามที่เรียกว่าสุนทรีย์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับศักยภาพในการเรียนรู้ของมนุษย์ที่สามารถสื่อกันด้วยสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น ภาษาทั้งพูดและเขียน โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่าอารมณ์สุนทรีย์คือสิ่งที่ยกระดับจิตใจของมนุษย์จากความหยาบคายและโหดเหี้ยมเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน ให้มีความเป็นศิวิไลซ์ในมนุษยชาติ อีกนัยหนึ่งก็คือศิลปะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของความเป็นอารยธรรม (Civilization) ศิลปะเป็นสิ่งที่สร้างหรือรังสรรค์โดยบุคคลในสังคม (individual and society) คือในความเป็นมนุษย์ของทุกคนล้วนมีอารมณ์สุนทรีย์เหมือนกัน แต่มากน้อยไม่เท่ากันอันมาจากการอบรมและชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมือนกัน แต่ไม่ใช่ทุกคนที่มีอารมณ์สุนทรีย์นั้นจะสร้างสิ่งที่เป็นศิลปะได้ ผู้สร้างศิลปะจะต้องเป็นบุคคลที่มีความสามารถเป็นพิเศษในด้านการแสดงออก แต่ก็ไม่ใช่ทุกคนจะเป็นศิลปินได้ อาจเป็นได้แต่เพียงช่างฝีมือ ช่างศิลปะ หรือนักกลอน นักแต่งเพลงที่อาจจะมิรูปแบบและลีลาท่าทางที่สวยงามน่าประทับใจได้ รวมทั้งอาจมีความริเริ่มได้ แต่ผู้เป็นศิลปินนั้นอยู่นอกเหนือขึ้นไปทั้งความคิด จินตนาการและความสร้างสรรค์ที่มีความหมายทางสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้งสูงส่งและงดงามที่เราอารมณ์สะเทือนใจของผู้เห็น ผู้สัมผัสได้มากมายกว้างหลายและยั่งยืน ยกตัวอย่างเช่น ศิลปินแห่งชาติหลายๆ คนที่ทางราชการแต่งตั้งนั้น คงไม่ใช่ทุกคนเป็นศิลปิน อีกทั้งคนที่เป็ศิลปินอีกหลายคนตามท้องถิ่นที่ไม่ได้รับการยกย่องจากทางราชการ

แนวคิดและแนวทางในการสร้างจากทางศิลปะในทุกวันนี้ในประเทศไทยซึ่งอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ที่สังคมเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (peasant society) มาเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่ให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกบุคคล (Individualism) และวัตถุนิยมอย่างสุด ๆ (materialism) นั้น ให้ความสนใจในมิติทางจิตวิญญาณที่มากับศาสนาและความเชื่อ ช่างฝีมือและศิลปินในยุคใหม่ให้ความสำคัญอยู่ 2 เรื่อง เรื่องแรกเห็นว่าการสร้างศิลปะก็เพื่อศิลปะ เป็นเรื่องของปัจเจกที่อยู่นอกบริบททางสังคมและวัฒนธรรม เป็นแนวคิดและแนวทางที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะตะวันตก เป็นเรื่องแตกต่างไปจากแนวประเพณี อันเป็นเรื่องที่สองที่เห็นว่าศิลปะต้องสร้างขึ้นเพื่อรับใช้สังคม การสร้างศิลปะแบบแรกที่มีเป็นเรื่องของปัจเจกและศิลปะเพื่อศิลปะนั้นมักแพร่หลายในสังคมเมืองและชมรมของกลุ่มศิลปะร่วมสมัย และค่อนข้างเป็นสากล เพราะมีความสัมพันธ์ทางความคิด รูปแบบ วิธีการและเทคนิคกับการเคลื่อนไหวทางศิลปะในต่างประเทศ รวมทั้งการสื่อสารกันด้วยการจัดแสดงในรูปแบบอาร์ตแกลลอรี่ที่มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายไปด้วยในเวลาเดียวกัน ในขณะที่การสร้างศิลปะแบบประเพณียังสืบเนื่องในระดับท้องถิ่น เป็นศิลปะที่ยังอยู่ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนออกมาทางโลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อและอุดมการณ์ของสังคมท้องถิ่น ดังเห็นได้รูปแบบทางศิลปะสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และศิลปะเพื่อการประดับทั้งในทางศาสนา ความเชื่อและทางฆราวาส

ปัจจุบันศิลปกรรมทั้งในเรื่องของปัจเจกและเพื่อรับใช้สังคมมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตมาเป็นปัจจุบันเป็นอย่างมาก ทั้งในสภาวะความเป็นปัจเจกของผู้สร้างศิลปะและบริบททางสังคม-วัฒนธรรม โดยเฉพาะในบริบททางสังคม-วัฒนธรรมนั้น สังคมไทยได้เปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนามาสู่สังคมอุตสาหกรรมอย่างเต็มที่ กระบวนการต่างๆ ที่เกิดจากกิจกรรมอุตสาหกรรม (industrialization) และการขยายเขตเมือง (urbanization) ล้วนส่งผลกระทบอย่างแรงในทางลบต่อโครงสร้างและความเป็นมาทางสังคม-วัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนาทั้งสิ้น คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวนาเป็นอุตสาหกรรมดังกล่าวนี้นั้น เป็นผลที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมือง อันเป็นการพัฒนาแบบข้างบนลงล่าง (top down) แต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในกระบวนการที่กำหนดเป็นแผนพัฒนามาหลายสมัยจนทั้งยุคโลกาภิวัตน์ในทุกวันนี้ ผลที่ตามมาของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็อาจกล่าวได้อย่างรวมๆ ว่าโลกของสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนาแต่เดิมกำลังจะหมดสิ้น และถูกแทนที่ด้วยสังคมอุตสาหกรรมอย่างเต็มตัว ความเป็นมนุษย์แต่เดิมที่ผู้คนเคยเป็นครอบครัว กลุ่มเครือญาติ เป็นชุมชนบ้าน-เมืองที่เป็นท้องถิ่นที่หลากหลายมีมิติทางความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติกำลังล่มสลายไปพร้อมกับความเป็นมนุษย์ในอดีต เกิดคนรุ่นใหม่ที่เราเรียกว่าสายพันธุ์ใหม่ที่มี

ลักษณะเป็นสัตว์เลี้ยวแบบไตร่จันมากกว่าสัตว์หมูที่เป็นสัตว์สังคมที่เรียกว่ามนุษย์ คนรุ่นใหม่สายพันธุ์ใหม่เหล่านี้โดยเฉพาะคนไทยคิดอะไรไม่ได้แต่เลียนแบบ เลียนความคิดและจินตนาการของคนพันธุ์ใหม่ในที่อื่น โดยเฉพาะคนอเมริกัน อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น จีน แต่ที่ดูทุเรศที่สุดคือ เกาหลี คนพันธุ์ใหม่ในประเทศไทยส่วนใหญ่ถูกรอบงำด้วยความเป็นวัตถุนิยมอย่างโง่หัวไม่ขึ้น จนขาดความสัมพันธ์และความรู้สึกนึกคิดทางจิตวิญญาณ จนทำให้การบันดาลใจที่จะสร้างศิลปะขึ้นมาเป็นเรื่องทางวัตถุเป็นเรื่องเพื่อให้มีรายได้และมีตัวตน มีหน้ามีตาและบรรดาศิลปะที่คิดและสร้างขึ้นมานั้นกลายเป็นพาณิชย์ศิลปะไป ในความคิดของข้าพเจ้าบรรดาศิลปกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และศิลปะเพื่อการประดับตกแต่งนั้นแทบไม่เกิดขึ้นจากการบันดาลใจในเรื่องทางจิตวิญญาณ แม้แต่น้อย ขาดสิ่งที่เรียกว่ากาลเทศะ เช่น เอาศิลปะทางโลกเข้าไปเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเวลาศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้จากการเอารูปแบบสถาปัตยกรรมหรือลวดลายไปใช้ผิดที่ผิดเวลา ทำให้กลายเป็นเรื่องอับมงคลไป และสุดท้ายการสร้างศิลปะที่รับใช้วัตถุนิยมนั้นขาดสิ่งสุนทรีย์ที่เป็นพื้นฐานของการเกิดศิลปะแบบคลาสสิกและโรแมนติคอย่างที่เคยมีมาแล้วในอดีต

